

ТЕМА: КВАЛІФІКАЦІЯ КП ЗА ОБ'ЄКТИВНИМИ ОЗНАКАМИ.

1. Об'єкт злочину та його значення для кваліфікації.
2. Предмет злочину та його значення для кваліфікації.
3. Діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони та урахування його при кваліфікації.
4. Факультативні ознаки об'єктивної сторони.

1. Об'єкт злочину та його значення для кваліфікації.

Правове забезпечення охорони будь-яких благ, цінностей чи суспільних відносин, як їх елементу, є основою механізму правового регулювання, завдяки якому і підтримується в державі правовий порядок .

Правильне визначення об'єкту злочину має і своє практичне значення, оскільки помилка у ньому унеможливує здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння. Науково обґрунтована класифікація об'єктів злочину дозволяє правильно визначити місце конкретного об'єкта в загальній системі суспільних відносин, що є визначальним для точної кваліфікації злочинів.

У загальному вигляді *об'єктом злочину* виступає певна соціальна цінність, проти якої спрямоване злочинне діяння і якій воно може заподіяти або спричиняє шкоду. *Цінності* - це те, що має істотне значення для більшості людей, суспільства й держави в цілому. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу заподіяти або спричиняє їй шкоду.

У ч. 1 ст. 1 КК України наводиться перелік основних об'єктів, які охороняються кримінальним правом. Слід зазначити, що дослідження об'єкту злочину у вітчизняній теорії кримінального права проводиться в сукупності з предметом злочину. Так, зокрема, В.Я.Тацій визначає їх сукупність як єдність елементів “об'єкт злочинного посягання (впливу) та предмет злочину”.

Без об'єкта злочину немає й складу злочину. За відсутності конкретного адресата посягання у вигляді певної соціально значимої цінності, охоронюваної кримінальним законом, не можна вести мову про склад якого-небудь злочину.

*У науці кримінального права виділяють класифікацію об'єктів злочину **„за вертикаллю” і „за горизонталлю”**.*

Так, «за вертикаллю» об'єкти злочину поділяються на загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти (так звана чотириступенева класифікація), але законодавець у побудові Особливої частини КК України використав триступеневу класифікацію: загальний об'єкт - родовий об'єкт – безпосередній об'єкт.

Правильне визначення загального, родового та безпосереднього об'єкта злочину є необхідною умовою кримінально-правової оцінки вчиненого діяння, що дає можливість установити певний орієнтир для визначення правопорушення, яке кваліфікується, саме як злочину.

У встановленні загального та родового об'єктів зазвичай не виникає труднощів. Щодо останнього, то слід згадати одне важливе правило - діяння, розміщені в одному розділі кримінального закону посягають, як правило, на один і той самий родовий об'єкт. Пошук безпосереднього об'єкта має здійснюватися в межах родового об'єкта. Його визначення є легкою справою у разі, якщо розуміння цього об'єкта прямо випливає з назви статті Особливої частини КК України або її змісту (наприклад, здоров'я як безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 121 - умисне тяжке тілесне ушкодження). В інших випадках визначити безпосередній об'єкт злочину можуть допомогти особливості предмета злочину та характер вчинюваного через нього діяння. Так, заволодіння чужим майном і звернення його на свою користь вказує, що посягання спрямоване проти власності й полягає в позбавленні певної особи права володіння, користування та розпорядження цим майном.

«За горизонталлю» об'єкти злочину поділяються на основний безпосередній і додатковий безпосередній. У свою чергу, додатковий безпосередній об'єкт може бути додатковим обов'язковим (школа спричиняється неминуче) і додатковим факультативним (існує можливість спричинення шкоди).

Основний безпосередній об'єкт злочину має вирішальне значення для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за тією чи іншою статтею Особливої частини КК України, саме задля захисту цього об'єкта встановлена правова норма.

Ознакою основного безпосереднього об'єкта є те, що він знаходиться в одній площині з видовим і родовим об'єктом.

Щодо додаткового об'єкту (якому завдається шкода разом із основним), то він допомагає не лише відмежувати злочин від суміжних складів, але і сприяє правильному розв'язанню питання про можливість кваліфікації злочинів за їх сукупністю. Наприклад, у ряді випадків заподіяння шкоди додатковому об'єкту є способом заподіяння шкоди основному об'єкту. Іноді шкода основному об'єкту може завдатися лише шляхом заподіяння шкоди додатковому об'єкту. Так, якщо додатковим факультативним об'єктом зґвалтування є здоров'я потерпілого, то це, зокрема, означає, що поняттям насильства при зґвалтуванні, передбаченому ч. 1 ст. 152 КК України, може охоплюватися завдання потерпілому тілесних ушкоджень (за таких умов додатково кваліфікувати зґвалтування за ст.ст. 125 і 126 КК України не потрібно). , Ті ж діяння, при вчиненні яких заподіяння шкоди додатковому об'єкту не є способом заподіяння шкоди основному об'єкту (або за своєю тяжкістю значно його перевищує), утворюють сукупність злочинів. Наприклад, убивство при розбої (п. 6 ч. 2 ст. 115 і ст. 187 КК України) та убивство, поєднане зі зґвалтуванням (п. 10 ч. 2 ст. 115 і ст. 152 КК України) завжди повинні кваліфікуватися за сукупністю. Вбивство не є способом вчинення зґвалтування (воно може бути вчинене без зґвалтування, відповідно зґвалтування - без убивства). При розбої, вбивство хоча і може визнаватися способом вчинення розбою, але здатне завдати значнішої шкоди, ніж при заподіянні шкоди основному об'єкту. Тому як розбій, так і зґвалтування не охоплюють спричинення смерті потерпілому.

У цілому, знання про об'єкт злочину мають ключове значення при кваліфікації для розмежування суміжних складів злочинів. За об'єктом можна відмежувати терористичний акт (ст. 258 КК України) від диверсії (ст. 113 КК України); самовільне зайняття земельної ділянки і самовільне будівництво (ст. 197і КК України) від самоуправства (ст. 356 КК України); порушення правил боротьби з епідеміями (ст. 325 КК України) від випуску або реалізації недоброякісної продукції (ст. 227 КК України), інші злочини. Зрозуміло, розмежування подібних складів проводиться й за іншими ознаками, але без визначення об'єкта злочину не можуть бути з'ясовані

характер і ступінь суспільної небезпеки злочини, його місце в системі Особливої частини кримінального закону, буде відсутньою точна юридична оцінка вчиненого діяння.

Одна з особливостей кваліфікації злочину за об'єктом полягає у тому, що зазвичай об'єкт недоступний для прямого сприйняття з боку правозастосовця, тобто особи, яка є суб'єктом кваліфікації. Правильне безпомилкове встановлення об'єкту злочину стає можливим уже після визначення інших більш явних і очевидних ознак, зокрема, суспільно небезпечного діяння і злочинних наслідків. Так, при вбивстві співробітника міліції, визначити об'єкт злочину, а отже здійснити правильну кваліфікацію, буде можливо тільки встановивши мотив убивства (суб'єктивну сторону), спосіб убивства (об'єктивну сторону) та особу, котра скоїла злочинне діяння (суб'єкт злочину). У цьому проявляється взаємозалежність об'єкта від інших елементів складу злочину. Утім, є випадки, за яких все відбувається навпаки - об'єкт злочину допомагає при встановленні інших об'єктивних, а також суб'єктивних ознак злочину (наприклад, при вчиненні посягань на власність). Як слушно в цьому сенсі відзначається в літературі, визначення об'єкта посягання є необхідним, початковим етапом в ідентифікації злочинного посягання, дає можливість установити первісний орієнтир для пошуку необхідної норми серед усієї системи чинного кримінального законодавства..

2. Предмет злочину та його значення для кваліфікації.

На відміну від об'єкта, який є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, предмет злочину - ознака факультативна. Це означає, що деякі злочинні діяння можуть і не мати конкретного предмета посягання (наприклад, порушення права на отримання освіти, приховування злочину, дезертирство тощо). Якщо ж предмет злочину прямо позначений у законі або очевидно має на увазі, то для цього складу злочину він набуває статусу обов'язкового.

Так, предмет злочину є обов'язковою ознакою будь-якого розкрадання (майно), хабарництва (хабар), підроблення (документи, печатки, штампи), контрабанди (товари або інші предмети) та багатьох інших злочинів. За таких випадків предмет злочину має істотне значення для кваліфікації діяння, адже немає предмету злочину як такого або предмета, який відповідає певним характеристикам, зазначеним у законі, відсутній і склад злочину. Скажімо, великого значення набуває вартісна ознака майна при його викраденні. Неврахування цієї обставини може призвести до грубої помилки при кваліфікації - правовій оцінці діяння як адміністративного проступку за наявності ознак злочину та навпаки - визнання злочином адміністративного правопорушення.

Предмет злочину при кваліфікації відіграє важливе значення ще й тому, що на відміну від об'єкта злочину він у всіх випадках доступний для безпосереднього сприйняття. Наприклад, якщо особа виявила у стіні будинку, у якому ніхто не жив, схованку, де зберігалися невідомо ким заховані зливки золота, і привласнила цей скарб, вона відповідатиме за ст. 193 КК України (об'єктом цього злочину є власність). Проте, якщо в цій схованці винний знайшов пістолет, придатний для використання, і не здав його до органів влади, а переховує у себе вдома, діяння кваліфікується за ч. 1 ст. 263 КК України, тобто визнається незаконним зберіганням вогнепальної зброї (об'єктом тут виступає громадська безпека).

Як бачимо, кількісні та (або) якісні ознаки предмета злочину дозволяють правильно визначити при кваліфікації об'єкт злочину, а також характер посягання на нього. Скажімо, злочин, передбачений ст. 262 КК України, за предметом можна відмежувати від інших схожих складів злочинів, а саме, передбачених ст. ст. 185 - 187, 189, 191 КК України.

Інколи визначення особливостей впливу винною особою на предмет злочину дає підстави кваліфікувати певні діяння за сукупністю злочинів. Наприклад, давання й одержання як хабара предметів, збут і придбання яких є самостійним складом злочину (вогнепальної, холодної зброї, бойових припасів або вибухових речовин, наркотичних засобів, отруйних чи сильнодіючих речовин тощо), утворює сукупність злочинів і кваліфікується за відповідною частиною ст. 369 чи ст. 368 і тією статтею

КК України, яка передбачає відповідальність за збут або придбання зазначених предметів.

Предмет злочину необхідно відрізнити від знарядь і засобів учинення злочинного діяння як ознак об'єктивної сторони злочину. **Предмет** - це те, що піддається злочинному впливу для спричинення шкоди об'єкту посягання; **знаряддя та засоби означають** такі предмети, які безпосередньо використовуються для вчинення злочину та полегшують його вчинення. Знаряддя та засоби особа використовує для вчинення злочину, для впливу на предмет посягання (наприклад, ніж при вбивстві, „фомка" при вчиненні крадіжки з проникненням у житло, комп'ютерна техніка при виготовленні фальшивих грошей тощо). *Одна і та сама річ може в одному разі виступати як предмет злочину, в іншому - як знаряддя або засіб вчинення злочину.* Скажімо, автомобіль буде предметом злочину при його викраденні й засобом вчинення злочину при вивозі на ньому викраденого майна; зброя - предмет злочину при його розкраданні та знаряддя злочину при вбивстві.

В залежності від властивостей предметів злочинів їх можна **класифікувати** наступним чином:

1) предмети тваринного і рослинного світу; 2) інформація: відомості, документи; 3) предмети-символи; 4) предмети культури та мистецтва; 5) предмети, що мають економічне значення; 6) предмети, що належать до сфери транспорту і зв'язку; 7) предмети, стосовно обігу яких встановлено особливий правовий режим; 8) предмети, що мають особливе загальнодержавне значення. Зазначена класифікація має прикладне значення у правозастосовній діяльності, дозволяючи з'ясувати особливості впливу на кваліфікацію окремих властивостей предмета злочину.

Крім того, існують розроблені **правила визначення предмета злочину**:

1) предмет злочину - це матеріальні утворення, що фіксуються органами чуття людини або спеціальними технічними засобами;

2) предмет злочину пов'язаний з об'єктивною стороною з приводу предмета вчиняються злочинні діяння та (або) здійснюється безпосередній злочинний вплив на нього, а також предмет відрізняється від „активних" ознак - знарядь і засобів вчинення злочину своєю „пасивністю" і зв'язком з об'єктом злочину;

3) предмет злочину пов'язаний з метою злочинця певним чином на нього вплинути (саме з приводу цього предмета вчиняється злочин).

Говорячи про предмет злочину, не можна оминати й ще одну факультативну ознаку об'єкта злочину - **потерпілого**. Потерпілий належить до групи додаткових, факультативних ознак складу злочину. Так само як і предмет злочину в одних складах потерпілий - це обов'язкова ознака, а в інших - не обов'язкова.

При конструюванні складів злочинів, законодавець безпосередньо називає **види потерпілих**: державний чи громадський діяч, заручник, пацієнт, суддя, народний засідатель, присяжний тощо (ст. 112, п. 3 ч. 2 ст. 115, ст. 141, ст. 377 КК України та ін.).

Потерпілий та обставини, пов'язані з ним, дозволяють відмежувати один злочин від іншого виступають конструктивними ознаками складу значної частини злочинів; сприяють конкретизації інших ознак складу; іншим чином враховуються при кваліфікації злочинів.

3. Діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони та урахування його при кваліфікації

Об'єктивна сторона злочину - це сукупність установлених кримінальним законом ознак злочину, які характеризують зовнішній процес злочинної поведінки. На відміну від інших структурних частин складу злочину, об'єктивна сторона *містить більше інформації, необхідної для кваліфікації діяння*.

Значення об'єктивної сторони злочину в першу чергу визначається тим, що точне її встановлення є запорукою правильної кваліфікації. Зокрема, суттєву роль виконує об'єктивна сторона при розмежуванні суміжних складів злочину. Особливо це відчутно при розмежуванні діянь, які посягають на один і той самий об'єкт і мають однакову форму вини. Так, різні види розкрадань можна розмежувати лише за ознаками об'єктивної сторони. Крадіжка (ст. 185 КК України), грабіж (ст. 186 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України) посягають на однаковий об'єкт, скоюються умисно, суб'єкт у них загальний. Розмежувати ці злочини, а, отже,

здійснити правильну кваліфікацію, можна лише за ознаками об'єктивної сторони, які в названих складах злочинів є різними.

Кримінально-правова кваліфікація за об'єктивною стороною передбачає як мінімум з'ясування характеру суспільно небезпечної дії (бездіяльності), адже основною ознакою об'єктивної сторони кожного складу злочину є лише діяння у формі дії чи бездіяльності. Неможливо охарактеризувати злочин у законі, не вказавши, які ознаки властиві діянню.

Отже, суспільно небезпечна поведінка людини може проявлятися у **двох формах: активної (дія) і пасивної (бездіяльність)**. Поняття „діяння” охоплює обидві ці форми злочинної поведінки. При цьому одні злочини можуть бути вчинені тільки шляхом дії (наприклад, крадіжка), інші - лише шляхом бездіяльності (невиконання судового рішення), треті - як дією, так і бездіяльністю (наприклад, убивство).

Слід зауважити, що при бездіяльності особа не вчиняє певної дії, яку вона за даних конкретних умов повинна була і могла вчинити для запобігання заподіянню шкоди охоронюваним законом цінностям. Із цього випливають дві умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність:

1. Наявність у особи обов'язку діяти певним чином. У загальному вигляді фактична підстава діяти може визначатися як об'єктивна необхідність, що зумовлюється положенням суб'єкта в системі суспільних відносин. Це положення у свою чергу зумовлюється функцією, яка виконується суб'єктом у суспільному механізмі чи дією, яка передувала бездіяльності та створила загрозу настанню шкоди конкретному суспільному благу.

Конкретна фактична підстава обов'язку діяти, яка має кримінально-правове значення, може впливати з таких підстав: *вимог закону* (ст. 136 КК України - закон покладає на громадянина обов'язок надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані); *професійних або службових функцій* (ст. 139 КК України - ненадання допомоги хворому медичним працівником); *положень договору* (ст. 197 КК України - порушення обов'язків щодо охорони майна); *родинних відносин* (ст. 164 КК України - ухилення від сплати аліментів на утримання дітей) та інших.

2. Відповідальність за бездіяльність передбачає, що особа не тільки була зобов'язана, але й могла діяти. Це означає, що особа в конкретній ситуації мала реальну можливість діяти, тобто виконати активні дії і запобігти тим самим злочинним наслідкам. Можливість діяти визначається, виходячи зі суб'єктивного критерію, тобто враховується можливість такої особи, яка знаходиться в даній конкретній обстановці. Якщо особа зобов'язана діяти певним чином, але можливість діяти була "обмежена необхідністю виконати інші обов'язки, то колізія обов'язків вирішується за правилами крайньої необхідності. У деяких випадках у законі спеціально передбачені обставини, які обмежують обов'язок діяти. Так, обов'язок капітана судна надати допомогу при зіткненні з іншим судном екіпажу та пасажиром (ст. 284 КК України) пов'язана з можливістю надання такої допомоги без серйозної небезпеки для свого судна, його екіпажу та пасажирів.

Варто пам'ятати, що при кваліфікації визначається наявність не абстрактного діяння чи діяння взагалі, а на основі ознак, зазначених у законі при характеристиці того або іншого складу злочину. Аналізуючи їх, можемо відзначити, що законодавець по-різному, з різним ступенем узагальнення, інформаційної наповненості описує те або інше діяння. Через це доцільно виділити кілька типів опису злочинного діяння в законі:

вказується характер діяння та точно називаються його основні ознаки. Такий опис діяння використаний, наприклад, у ч. 1 ст. 115 КК України - вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Цей тип опису злочинного діяння найбільш зручний для кваліфікації, оскільки він дає цілком повне уявлення про його основні риси;

вказується характер діяння, але детально його ознаки не розкриваються; прикладом може служити діяння, наведене у ст. 303 КК України - втягнення особи в зайняття проституцією. Такий тип опису створює додаткові ускладнення при кваліфікації, оскільки вимагає з'ясування питання про те, що мається на увазі під втягненням і проституцією;

дається орієнтовний, а не вичерпний перелік діянь, що утворює злочин; у ст. 158 КК України, яка передбачає відповідальність за фальсифікацію виборчих

документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців мовиться про інше несанкціоноване втручання у роботу Державного реєстру виборців. Для визначення, що мається на увазі під іншими діями, варто виходити з того, що ці дії повинні бути однаковими за своїм характером із прямо зазначеними в законі, тобто мати ту ж спрямованість, стосуватися того ж кола соціальних цінностей.

Якщо в диспозиції кримінально-правової норми вказано декілька альтернативних дій, то для кваліфікації злочину достатньо вчинення хоча б однієї з перелічених дій. Скажімо, ч. 1 ст. 263 КК України передбачає альтернативно такі дії, як носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв). Вчинення будь-якої з цих дій свідчитиме про наявність складу злочину. Кількість альтернативних дій, які інкримінується особі, не впливає на кваліфікацію, але може враховуватися при індивідуалізації покарання. Крім того, правозастосовцю варто чітко встановлювати, які саме дії винної особи утворюють склад злочину, що кваліфікується.

Часто законодавець для позначення характеру діяння використовує поняття „**незаконне**”. Кримінально-караними визнаються три види незаконності діянь:

- а) заборонені законом;
- б) дозволені, але вчинені без установлених у законі підстав;
- в) дозволені, але вчинені не в установленому законом порядку.

Зміст поняття „**незаконне**” розкривається двома шляхами:

1. Наведення в диспозиціях відповідних кримінально-правових норм повного або часткового переліку тих незаконних дій, які слід вважати злочинними.

Наприклад, законодавець вживає в назві ст. 221 КК України термінологічний зворот „незаконні дії”. При цьому зміст поняття „незаконні” в цьому разі розкривається за допомогою наведення повного переліку певних дій: приховування майна або майнових обов'язків, відомостей про майно, передача майна в інше

володіння або його відчуження чи знищення, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність.

2. У диспозиціях певних кримінально-правових норм не наводиться повний чи частковий перелік тих незаконних дій, які слід уважати злочинними. У цьому разі зміст поняття „незаконне” розкривається шляхом застосування встановлених чинним (некримінальним) законодавством спеціальних положень, які: а) забороняють вчинення певних дій; б) дозволяють їх вчинення, але за наявності певних підстав.

Наприклад, для з'ясування зазначеного у ст. 229 КК України змісту поняття „незаконне”, що прив'язується законодавцем до поняття „використання” (щодо знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань та кваліфікованих зазначень походження товару), утворюючи у кінцевому підсумку складне поняття „незаконне використання”, слід обов'язково звертатись до тих нормативних положень, які: а) взагалі забороняють використання цих засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг; б) дозволяють їх використання, але за наявності певних підстав (умов).

Не заборонені чинним (некримінальним) законодавством діяння, щодо вчинення яких немає жодних встановлених чинним законодавством правил, не можуть кваліфікуватись як незаконні, а отже, і злочинні дії, але можуть кваліфікуватись як зловживання правом, якщо вони є проявом свавілля особи, тобто, якщо особа здійснює своє право вчиняти не заборонені чинним (некримінальним) законодавством діяння таким чином, що порушує права і свободи інших людей.

4. Факультативні ознаки об'єктивної сторони.

Крім діяння об'єктивна сторона злочину включає інші ознаки, які мають факультативний характер: *1) наслідок; 2) причинний зв'язок; 3) спосіб; 4) час; 5) місце; 6) обстановка; 7) знаряддя; 8) засоби.*

Так, для правильної кваліфікації злочинів потрібно знати й урахувати, яким чином і в якій правовій формі у кримінальному законодавстві визначаються суспільно небезпечні наслідки окремих видів злочинів.

Наслідок діяння неможливий без об'єкта і багато в чому ним визначається. Немає об'єктів злочинів, яким би не заподіювалася шкода, і немає шкоди, яка би не завдавалася об'єкту посягання. Суспільно небезпечні наслідки - це ознака, яка поєднує всі інші ознаки складу з об'єктом злочину.

Зазвичай залежно від характеру й обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкту, суспільно небезпечні наслідки поділяють на наслідки у вигляді реальної шкоди й наслідки у вигляді створення загрози заподіяння шкоди. Більшість злочинів заподіюють реальну шкоду. Наприклад, крадіжка - майнову, тілесні ушкодження - фізичну, глум над могилою - моральну.

Інші злочини ставлять соціальні цінності в небезпеку заподіяння шкоди (передбачається не фактичне настання наслідків, а можливість їх настання; загроза заподіяння реальної шкоди). Так, у ч. 1 ст. 135 КК України встановлена відповідальність за завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Настання смерті особи, яку залишили без допомоги, не є обов'язковою ознакою для цього складу злочину. Достатньо того, що був порушений стан захищеності особи. Склади таких злочинів називають складами реальної (конкретної) небезпеки, а злочини, які відповідають ознакам цих складів, - деліктами небезпеки. При кваліфікації діяння винного за статтею, у якій містяться ознаки складу реальної небезпеки, повинно бути встановлено, що вчинене діяння призвело до виникнення реального (а не абстрактного) стану небезпеки. Так, погроза спричинення шкоди як суспільно небезпечний наслідок у вигляді психологічної шкоди особі, суспільству та державі, дозволяє правильно її кваліфікувати як самостійну ознаку складу злочину. Із цього, зокрема, випливає, що доведення дійсності наміру винної особи реалізувати погрозу потрібно не завжди.

Наслідки як ознака складу конкретного злочину зазвичай прямо передбачені в диспозиції відповідної статті Особливої частини КК України. При такому підході наслідки дозволяють відмежовувати один злочин від іншого, окремі види одного і того ж злочину, злочини від інших правопорушень, а також злочини від незлочинної поведінки.

При описі в законі розгляданих наслідків зазвичай застосовуються такі прийоми:

1) точне зазначення в диспозиції статті Особливої частини КК України (як це зроблено, наприклад, у ч. 1 ст. 115 КК України - заподіяння смерті іншій людині); зміст таких кримінально-правових категорій як „великий розмір" чи „особливо великий розмір" (ч.ч. 4, 5 ст. 185 КК України) розкривається в примітках до статті Особливої частини;

2) визначення в інших нормативно-правових актах; на приклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, про які йдеться в ст. 121 КК України, встановлюється на підставі Правил судово-медичного визначення ступені тяжкості тілесних ушкоджень (затв. наказом Міністерства охорони здоров'я від 17 січня 1995 року № 6);

3) визначення шляхом співставлення кількох диспозицій статей Особливої частини КК України. Так, ч. 1 ст. 192 КК України передбачає відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства. Для з'ясування того, які ж саме ознаки шахрайства відсутні слід додатково звертатися до положень ст. 190 КК України;

4) використання оціночних категорій, тобто таких, які чітко не визначені в кримінальному законі або іншому нормативно-правовому акті. Наприклад, безпосередньо в КК України не завжди визначено поняття істотної шкоди; поняття значної шкоди потерпілому тощо. При цьому у деяких випадках суспільно небезпечні наслідки сконструйовано як умовно оціночні, їх можна значною мірою конкретизувати, зокрема шляхом порівняння з наслідками, передбаченими у кримінально-правовій нормі альтернативно¹. У тексті закону вони можуть бути позначені як „інші тяжкі наслідки", де слово „інші" означає їх альтернативність переліченим наслідкам, однорідний характер з ними і схожу величину.

Описуючи наслідки у законі, законодавець використовує в основному ті ж прийоми, що й при описі діяння. Перелік наслідків у статті КК України може бути вичерпним або орієнтовним. Дуже часто у законі вказується характер того або іншого наслідку без докладного його опису. У такому випадку можна констатувати

наявність тих же самих труднощів, що й при кваліфікації діяння. Для з'ясування змісту, вкладеного законодавцем у понятійну характеристику наслідків, дуже часто є серйозна потреба у зверненні як до інших нормативних актів, так і до різних видів тлумачення закону (передусім, легального, судового, доктринального). Ось декілька прикладів.

Ознакою особливо кваліфікованого складу зґвалтування (ч. 4 ст. 152 КК України) є особливо тяжкі наслідки. Що розуміється під ними - законодавець не уточнює. Для з'ясування більш-менш точного змісту цієї ознаки в процесі кваліфікації можна звернутися до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, запропонованих ним у постанові від 30 травня 2008 року № 5 „Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи”.

Щодо причинового зв'язку, то ця ознака об'єктивної сторони як і суспільно небезпечні наслідки властива не всім, а лише так званим матеріальним складам злочинів. Тому чітке визначення цього поняття має велике практичне значення. Відсутність причинового зв'язку; між діянням особи та наслідком, що настав, виключає наявність складу злочину, що, у свою чергу, є підставою для непритягнення такої особи до кримінальної відповідальності, принаймні за закінчений злочин.

Особливо складним є встановлення причинового зв'язку при розслідуванні справ про транспортні злочини, порушення вимог законодавства про охорону праці, порушення правил зберігання, використання, обміну, перевезення радіоактивних матеріалів тощо. Скажімо, при вчиненні злочину, передбаченого ст. 286 КК України, нерідко дії водіїв, пішоходів і велосипедистів, дефекти або інші особливості транспортних засобів, стан дорожнього покриття, явища природи стають взаємозалежними. Заподіяння шкоди при цьому найчастіше сприймається як щось випадкове, що настає за тими чи іншими діями водія. Це трапляється зазвичай у випадках порушення правил безпеки руху або експлуатації транспортних засобів кількома учасниками дорожнього руху, при дії кількох причин чи настанні кількох шкідливих наслідків. У таких випадках виникає необхідність всебічно оцінити дії водія чи іншого учасника дорожнього руху.

При аналізі і встановленні причинового зв'язку між суспільно небезпечною дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками слід виходити з таких положень.

Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони злочину підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу злочину, тобто у злочинах із матеріальним складом. Тому, якщо причинний зв'язок між діянням і наслідком не встановлений, об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом відсутня внаслідок відсутності такої обов'язкової її ознаки як причинний зв'язок. Цей зв'язок існує об'єктивно як факт реальної дійсності поза свідомістю і волею людини, тому він є таким, що може бути пізнаним.

Для чіткого встановлення зв'язку між причиною і наслідком, необхідно штучно (уявно) ізолювати два явища - причину і наслідок, тобто суспільно небезпечне діяння і суспільно небезпечний наслідок - від інших причиново-наслідкових ланок і опосередкувань, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками.

Причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку. Із цього, у свою чергу, випливає таке:

Причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку. Питання про її наявність автоматично знімається, якщо буде виявлено, що діяння, у якому підозрюється причина якоїсь події, мало місце пізніше цього „наслідку”. Однак і зовнішньої залежності у послідовному розвитку подій недостатньо, адже відомо, що „після цього” не завжди означає „внаслідок цього”. Одна лише зовнішня послідовність подій не може бути підставою для встановлення причинового зв'язку.

Причина (діяння) не лише повинна передувати наслідку в часі, але й закономірно викликати його. Це означає, що діяння за своїм характером завжди викликає (породжує) реальну можливість настання конкретних суспільно небезпечних наслідків.

Причинний зв'язок має місце лише в разі, коли діяння є головною (визначальною, необхідною) умовою настання суспільно небезпечного наслідку.

Причинний зв'язок завжди має бінарний характер. Між причиною (дією або бездіяльністю) та наслідком (суспільно небезпечними наслідками) відсутні інші.

Діяння перебуває у причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає настання цього наслідку. Наслідок стає органічно притаманним діянню (реально можливим), тому має місце необхідний причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та його наслідками. Із цього приводу слушно зауважується, що у кримінальному праві причинний зв'язок має місце лише тоді, коли шкідливі наслідки, які настали, були закономірним наслідком такого діяння, у вчиненні якого, об'єктивних умовах і обставинах його вчинення, були закладені реальні можливості настання саме цих наслідків і настали вони без втручання третіх осіб або дії яких-небудь інших зовнішніх сил.

Не слід змішувати причини та умови, навіть ті, без яких наслідок би не наступив. Вони мають різну природу детермінації. Умови можуть сприяти заподіяння шкоди і по суті не можуть викликати суспільно небезпечні наслідки. Причини безпосередньо продукують суспільно небезпечні наслідки та здійснюється це не взагалі, а у конкретній обстановці вчинення злочину.

Кваліфікація за об'єктивною стороною неможлива без установлення інших факультативних ознак: способу, місця, часу, обстановки, знаряддя та засобів учинення злочину. Ці ознаки залежно від особливостей законодавчого визначення конкретного суспільно небезпечного діяння вважаються:

1) конструктивними ознаками основного складу злочину. Приклад - крадіжка (ст. 185 КК України), для якої спосіб (визначається словом „таємне“) є конструктивною ознакою основного складу злочину. Встановлення цього способу є неодмінною умовою для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за ст. 185 КК України. Тому за відсутності таємного способу викрадення складу злочину не буде, а, отже, при кваліфікації від цієї ознаки залежить, чи визнаємо ми відповідне діяння крадіжкою, тобто злочином, чи ні.

Принадно зауважимо, що найбільш характерними помилками у кваліфікації при встановленні об'єктивної сторони злочину визнаються ті, які припускають суб'єкти правозастосування при визначенні саме способу злочинного посягання» Такі

помилки найчастіше зустрічаються у кваліфікації злочинів проти власності, а серед останніх основна доля належить викраденню шляхом крадіжки, грабежу, розбою.

Ознаками кваліфікованого складу злочину. Такою ознакою є, наприклад, спосіб особливої жорстокості при вбивстві (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України). Оскільки ця ознака не входить до основного складу, то від неї й не залежить питання про злочинність або незлочинність діяння, убивство визнається злочином незалежно від того, чи вчинене воно з особливою жорстокістю або без такої. Не впливаючи на злочинність діяння, спосіб (у цьому разі „особлива жорстокість“), може змінити кваліфікацію з ч. 1 ст. 115 КК України на п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України.

ознаками, які не мають значення для кваліфікації злочину й ураховуються лише при призначенні покарання та вирішенні інших кримінально-правових питань. Така ознака, наприклад, як вчинення злочину загальнонебезпечним способом у більшості складів не використовується взагалі. Тому вона не впливає на кваліфікацію, однак правозастосовцем повинна встановлюватися через її можливість обтяжувати покарання згідно з п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України.